

Autor pracy: Tomasz Pawłowski

Promotor: dr hab. Robert Mielhorski, prof. UKW

Streszczenie rozprawy pt.

**„Sztuka czytania”. Aksjologiczny wymiar dorobku krytycznoliterackiego
Henryka Berezy**

U podstaw pracy legła analiza całości dorobku krytycznoliterackiego Henryka Berezy. Prymarny materiał badawczy stanowiły zatem recenzje i szkice publikowane pierwotnie zwłaszcza na łamach „Twórczości”, zaś później przedrukowywane w licznych książkowych zbiorach, poczynając od *Sztuki czytania* (1966) aż po wydane pośmiertnie *Alfabetyczność* (2018) i *Wypiski ostatnie. 2004-2012* (2020). Głównym celem poznawczym przyświecającym badaniu ekscerpowanego materiału było zaprezentowanie aksjologicznego portretu krytyka. Portret ów tworzony był w oparciu o rekonstrukcję wyznawanego przez niego systemu wartości dotyczących krytyki literackiej oraz komentowanej i ocenianej przez niego literatury. Do tego zadania zaprzęgnięty został aparat naukowy czerpiący przede wszystkim z dziedzin aksjologii literaturoznawczej i filozoficznej.

Praca rozpada się na pięć części głównych. Rozdział pierwszy pomyślany został jako teoretyczno-metodologiczne wprowadzenie, w którym rozstrzygnięte zostają najistotniejsze dla badań problemy dotyczące ontologii i epistemologii wartości. W części tej przedstawiony zostaje potencjał aplikacyjny indukcyjnego modelu systemu wartości, zwraca się ponadto uwagę na deskrypcyjną zawartość sądów wartościujących oraz podkreśla przydatność aksjologii w opisywaniu komunikacji literackiej pomiędzy pisarzem, krytykiem i publicznością literacką. Rozdział drugi przynosi opis aprobowanego przez Berezę modelu krytyki literackiej. Rozważania w nim zawarte zogniskowane zostały zatem na kwestiach takich jak: czym jest tekst oraz wartościowy akt lektury krytycznoliterackiej?; jaka relacja powinna łączyć krytyka i pisarza?; czym jest sumienna krytyka i jakie są zobowiązania zawodowego czytelnika? Odpowiedzi na tego typu pytania formułowane są przez pryzmat aksjologii autora *Sztuki czytania*. Rozdział trzeci jest rdzeniem merytorycznym dysertacji. Dotyczy wartości *stricto* literackich, które skatalogowane i opisane zostały w opozycyjnie nacechowanych parach: wartość *versus* antywartość. Opozycyjność owych par trzeba opatrzyć ważnym zastrzeżeniem. Nadrzędnym kryterium oceny w Berezowskim modelu krytyki literackiej okazuje się „prawda języka”, a zatem sposób odzwierciedlenia wyjątkowej prawdy każdego podmiotu twórczego

w ramach jego swoistej dykcji literackiej i konsekwentnie rozwijanej metody twórczej. Owo kryterium nadrzędne pozwala krytykowi podważyć każdą ze wspomnianych wcześniej przyjętych z góry opozycji. Rozdział czwarty uzupełnia rozważania o dorobku Berezy o dwa istotne wymiary: aspekt porównawczy wartościowań i diachroniczną zmienność jego warsztatu krytycznoliterackiego, która – wbrew dotychczasowym ujęciom problemu – nie pozwala ujmować owego zjawiska historycznoliterackiego statycznie. W rozdziale piątym zaś rozpatrzony zostaje wątek sporu o „rewolucję artystyczną w prozie” – nurtu, którego Bereza był promotorem. Ten graniczny przypadek, którego propagacja zakończyła się fiaskiem, zinterpretowany zostaje jako konflikt aksjologiczny pomiędzy obowiązującym w literackim *mainstreamie* systemem wartości, a rewolucyjną wizją wartościowej literatury, która z historycznej konieczności, a także przez wzgląd na rozmaite niekonsekwencje aksjologiczne samego Berezy, musiała zostać odrzucona.

Rezultatem badań jest teoretyczny model krytyki literackiej, w której poszczególne sądy wartościujące wynikają co prawda z pewnych aksjologicznych *a priori*, ale system wartości krytyka charakteryzuje również diachroniczna zmienność, otwartość na rewizje i aposterioryzm. Z rozprawy wyłania się portret krytyka w równej mierze żarliwego, konsekwentnego i sumiennego w lekturach, co otwartego na wszelkie artystyczne *novum* wymykające się nawet jego własnym schematom poznawczym i aksjologicznym. Jednym z najistotniejszych wniosków w zakończeniu rozprawy jest konstatacja, że Bereza poszukiwał w tekstach nade wszystko drugiego człowieka, z którym – jak głosi jedno z jego pryncypiów – spotkać się mógł bezpośrednio tylko dzięki medium prawdziwej literatury.

Słowa kluczowe: aksjologia, Henryk Bereza, nurt chłopski w prozie, rewolucja artystyczna w prozie, krytyka literacka